

Životni standard romskih domaćinstava

alija hodžić

institut za društvena
istraživanja sveučilišta
u zagrebu,
zagreb, jugoslavija

primljeno prosinca 1986.

U odnosu na ukupnu populaciju, životni standard Roma pokazuje se kao izrazito nizak. Marginalan društveni položaj Roma osnovni je generator njihova lošega životnog standarda. Reprodukcijska marginalnost uvjetovana je odsustvom društvene akcije (za promjenu položaja), ali i odsustvom samodjelatnosti Roma i njihove nemogućnosti da prevladaju dane socijalne okvire. Integracija Roma u suvremeno društvo, njegovu podjelu rada i kulturu, može se razumjeti kao proces pasivnog prilagođavanja, tj. kao preuzimanje uloge koje su za njih već unaprijed određene. Njihova emancipacija je, otuda, dvostruko zakočena: izvana (marginalizacijom od strane globalnog društva) i iznutra (reprodukcijom načina života same romske populacije).

27 članci

→ Integracija Roma u društvo kojemu (ne)pripadaju vrlo je složen i historijski dugotrajan proces. Svakako, ta integracija započinje stacioniranjem na određenom lokalitetu. To je prvi i nužan uvjet integracije, ali daleko od toga da je dovoljan pa i najvažniji. Integracija u vladajući način proizvodnje modernog društva bitan je uvjet njihove ukupne društvene integracije. Dakako, ova je integracija otežana (više nego za druge manjinske narode) vjekovnim predrasudama većinskog naroda prema Romima, s jedne strane, ali i, s druge strane, nedostatnom samodjelatnošću Roma. Kastinska, staleška i sva druga autarkična, nedinamična i politička društva lišavala su Rome bilo kakve šanse za integraciju i emancipaciju. Vjekovnim životom na dnu i rubu društva, mjestom jednog naroda u društvenoj podjeli rada, formiran je i odgovarajući socijalni, kulturni i psihološki profil Roma.

Romi već stoljećima igraju ulogu koju su im drugi dodijelili. A drugi, da bi bar koliko-toliko zaštitili vlastitu savjest, pokušavali su i pokušavaju formirati takvu ideologiju Roma, ili bolje rečeno ideologiju o Romima, čije su krajnje konsekvencije u tome da je ljudski, neposredno, veselo i skoro bezbrižno moguće živjeti tek u krajnjem siromaštvu i potpunoj socijalnoj neizvjesnosti.

Romi su se pak, da bi mogli opstati, prilagođavali društvenoj podjeli rada, predrasudama i ideologiji drugih o njima (mislim o sebi što drugi misle o meni) i religiji većinskog naroda, ali se nikada nisu uspjeli integrirati.

Tek način proizvodnje modernog društva, kao ekonomskog društva, pruža Romima mogućnost emancipacije. Ali – samo mogućnost. Uvid u historiju modernog načina proizvodnje pokazuje da ta mogućnost nije realizirana, ili preciznije: nevjerovatno se sporo realizira i obuhvaća relativno mali dio romske populacije.

Po procesu integracije, među prvima, a po važnosti za integraciju (u trajnosti, stabilnosti i sl.) kao indikator, mada nedovoljno pouzdan, a posebno kada su u pitanju Romi, jest stambeni standard i opremljenost domaćinstva, te kvaliteta i način prehrane. Promjena u načinu života počinje se prije svega očitovati u potrošnji. Stambeni standard, opremljenost domaćinstva i prehrana pouzdani su indikatori promjena u potrošnji, a time i elementarnih kulturnih promjena ljudske svakodnevnice. Kao indikatori ukupne integracije dijela stanovništva (određene socijalne grupe, naroda i sl.) u globalno društvo, ti indikatori ne moraju biti sasvim pouzdani, jer potrošnja kao takva može za izvor imati različite vrste djelatnosti; one koji su tipični za jedno društvo, ali i one koje su slučajne, nestabilne, netipične, koje nisu integrirane u vladajući način proizvodnje. Izvjesna rezerva u pogledu pouzdanosti ovog indikatora upravo je primjerena kada su u pitanju Romi.

1. uvjeti stanovanja

Stacioniranje Roma nužan je mada ne i dovoljan uvjet njihove integracije u društvo.

Stacioniranje prije svega znači relativno trajno održavanje u određenom naselju i stanovanje u bilo kakvu objektu u kojem se mogu obavljati osnovne životne funkcije (spavanje, pripremanje hrane, pranje i sl.).

Romi su u nas uglavnom stacionirani; već je rijetkost susresti putujuće Rome, čerगाše. Ako i nastavljaju takav način života, onda se konji zamjenjuju automobilom, a čerга – prikolicom za kola.

Stacioniranje, međutim, još uvijek nije sasvim trajno i stabilno, bar ne za sve članove domaćinstva. Vrsta aktivnosti romske populacije bitno određuje ovu privremenost i nestabilnost. Pa ipak, romska domaćinstva danas uglavnom imaju kakvu-takvu kuću u kojoj stalno ili s prekidima obavljaju manje-više sve životne funkcije karakteristične za obitavanje.¹⁾ Da je stacioniranje Roma novija pojava pokazuju i podaci dobiveni našom anketom. Kuće u kojoj obitavaju članovi anketiranih domaćinstava

Tablica 1

Godina izgradnje kuće (stana)

	U %			
	Do 1960.	1961—1970.	1971. i poslije	Ukupno
Romi	19,0	23,0	58,0	100,0
SR Hrvatska	49,1	24,7	26,2	100,0

Izvor: Za romska domaćinstva: Anкета domaćinstava; za SR Hrvatsku: **Popis stanova 1981**, Zagreb, Republički zavod za statistiku, 1982.

1) Uzorkom u ovoj anketi obuhvaćena su takva romska domaćinstva.

većinom su izgrađene u posljednjih desetak godina. Uporedni podaci sa SR Hrvatskom ukazuju na velike razlike.

S obzirom da je velika većina (81,0%) kuća anketiranih domaćinstava izgrađena u zadnjih dvadeset godina, moglo se očekivati da su one građene od tvrdog materijala. Podaci pokazuju da ovo pravilo ne vrijedi kada su u pitanju Romi. Pogledajmo podatke o tome.

Tablica 2

Vrsta materijala iz kojeg je kuća građena

U %

	Vrsta materijala				Ukupno
	tvrdi	ostalo			
		ukupno	mješoviti	meki	
Romi	45,4	54,6	17,6	37,0	100,0
SR Hrvatska	94,0		6,0		100,0

Izvor: Za romska domaćinstva: Anketa domaćinstava; za SR Hrvatsku: **Popis stanova 1981**, Zagreb, Republički zavod za statistiku, 1982.

Mali je broj stanova u SR Hrvatskoj koji nisu građeni od tvrdih materijala – svega 6,0%; takvih stanova-kuća među anketiranim romskim domaćinstvima ima 54,6%, a čak 37,0% romskih kuća građeno je isključivo od mekih materijala. Već ovi podaci (godina izgradnje kuće i vrsta materijala iz kojeg je kuća građena) ukazuje na specifična obilježja stanovanja Roma. Riječ je o vrlo mladom stambenom fondu i istovremeno vrlo nekvalitetnom, s obzirom na vrstu materijala; posve obrnuto nego kad se radi o stanovima neromskog stanovništva.

Da je riječ o vrlo nekvalitetnim kućama pokazuju i podaci o vrsti poda u stambenim prostorijama. Nešto više od 1/3 (36,6%) anketiranih domaćinstava imaju u stambenim prostorijama pod od dasaka, ili parketa, a u ostalima pod je od betona (26,0%) ili zemlje (37,4%). I drugi podaci o kućama anketiranih domaćinstava ukazuju na to da je riječ ne samo o građevinski lošim kućama nego da su to, s obzirom na veličinu i broj soba, zapravo potleušice. Kada je riječ o broju soba dominiraju kuće s jednom sobom (62,8%), a kada je riječ o površini, dominiraju one s površinom do 20 m² (49,4%).

Tablica 3

Broj soba u kući (stanu)

U %

	Stan bez posebne sobe	Jednosobni	Dvosobni	3 sobe i više	Ukupno
Romi	13,4	62,8	16,0	7,8	100,0
SR Hrvatska	1,4	21,7	40,3	36,3	100,0

Izvor: Za romska domaćinstva: Anketa domaćinstava; za SR Hrvatsku: **Popis stanova 1981**, Zagreb, Republički zavod za statistiku, 1982.

Prosječna je stambena površina stanova u SR Hrvatskoj 62 m², a u anketiranih je romskih domaćinstava tek 27 m². U pravilu, dakle, riječ je o malim kućicama s jednom sobom. Mada po godini gradnje novijeg datu-

ma, te su male kuće građevinski od lošeg materijala, a s obzirom na suvremeni standard stanovanja, sasvim su neprimjerene funkciji.

Iznijeti podaci o stanovanju ukazuju da se Romi, odnosno anketirana domaćinstva nalaze na rubu društva. Podaci o opremljenosti anketiranih domaćinstava, posebno kada su u pitanju osnovne instalacije, ovaj zaključak samo još više potvrđuju.

2. opremljenost domaćinstva

Romi se, neovisno od toga jesu li u pitanju gradska ili seoska naselja, u pravilu naseljavaju na rubovima tih naselja, formirajući često i prostorno i socijalno novo naselje. Ta romska naselja u pravilu nemaju nikakvu ili skoro nikakvu komunalnu opremljenost. Rijetki su pak slučajevi da se neko romsko domaćinstvo izdvoji i naseli u naselje neromskog stanovništva. Dva su osnovna razloga za ovakav tip romskog naseljavanja: jedan bismo mogli nazvati ekonomsko-socijalno-kulturnim kompleksom samih Roma, a drugi – kulturnim kompleksom neromskog stanovništva.

Kada se radi o prvom, riječ je, s jedne strane, o ekonomskoj deficijentnosti Roma da se nastane u već koliko-toliko urbaniziranom prostoru (tj. u već formiranom naselju neromskog stanovništva), a s druge, o sociokulturnom miljeu, kao reprodukciji romskog načina života, koji se osigurava u izoliranim romskim naseljima. Moglo bi se reći da romska naselja koja se nalaze na rubovima neromskih naselja predstavljaju specifičan prijelazni oblik u adaptaciji Roma na izmijenjene uvjete njihova života.²⁾ Kada je, pak, riječ o kulturnom kompleksu neromskog stanovništva, onda je prije svega u pitanju nastojanje ovog stanovništva da ne dopusti naseljavanje Roma u svoje naselje (da mu Rom ne bude susjed!). Ovom su nastojanju višestruki razlozi: od uvjerenja da bi time ekonomska vrijednost vlastitih dobara znatno opala, do pitanja odgoja djece. Međutim, postojeće stanje samo prividno zadovoljava i jedne i druge; prividno utoliko što i jedni i drugi još uvijek ne uviđaju nužnost promjene životnih uvjeta Roma.

Imajući, dakle, u vidu karakteristike romskih naselja, ne iznenađuje podatak da među anketiranim domaćinstvima tek svako deseto ima vodu iz vodovoda, a da ih je bez ikakvih instalacija čak oko 40,0%.

Tablica 4

Opremljenost anketiranih domaćinstava vodovodnim i električnim instalacijama

	U %			
	Vodovod i električna struja	Samo električna struja	Bez instalacija	Ukupno
Romi	8,7	51,9	39,4	100,0
SR Hrvatska	70,4	25,2	3,1	100,0

Izvor: Za romska domaćinstva: Anketa domaćinstava; za SR Hrvatsku: **Popis stanova 1981**, Zagreb, Republički zavod za statistiku, 1982.

Svakako, ova loša opremljenost anketiranih domaćinstava osnovnim instalacijama ukazuje kako na loše ekonomske i elementarne kulturne uvjete

■
2) Ovdje se romska populacija, iz elementarne analitičke svrhe, tretira kao homogena skupina, mada bi konkretnija analiza pokazala da i unutar nje postoji značajna diferencijacija.

u Roma, tako i na zapreke mogućim nastojanjima da se prevlada reprodukcija njihova načina života.

Kada je, pak, riječ o opremljenosti anketiranih domaćinstava nekim modernim sredstvima za rad u domaćinstvu, za zabavu i razonodu, informacije, komunikacije i sl., onda prilike nisu toliko (u odnosu na sva domaćinstva u SR Hrvatskoj) nepovoljne kao što je slučaj s instalacijama, mada i po ovakvoj opremi postoje velike razlike.

U %

Opremljenost anketiranih domaćinstava
Tablica 5

Sredstva za rad u domaćinstvu	Romi	SR Hrvatska
Štednjak (električni i/ili plinski)	20,8	87,0
Peć električna	6,1	14,2
Frižider	23,1	73,5
Televizor	38,1	73,5
Stroj za pranje rublja	7,8	57,6
Putnički automobil	16,9	31,6
Domaćinstvo bez trajnih potrošnih dobara	41,1	13,0

Izvor: Za romska domaćinstva: Anketa domaćinstava; za SR Hrvatsku: Anketa o prihodima i rashodima i potrošnji domaćinstava 1978. godine, **Statistički bilten 1125**, Beograd, 1979.

Suvremena sredstva za rad u domaćinstvu, odmor, zabavu i sl. već su sasvim ušla u upotrebu, a posebno u gradskim naseljima, gdje se njihovo daljnje širenje manje-više već iscrpilo. Iz podataka prikazanih u tablici 5, vidi se da je proces difuzije ovih sredstava zahvatio i romsku populaciju. Naravno, najzastupljenija su ona sredstva koja tek simbolički predstavljaju pokušaj romskog stanovništva da se integriira u društvo (npr. televizor). Među takvim sredstvima, a koja nisu prikazana u tablici 5, najzastupljeniji je radio (43,3%), znatno rjeđe je to gramofon ili magnetofon (8,2%, odnosno 6,9%), a najmanje je zastupljen sanduk za duboko zamrzavanje (2,6%). Zastupljenost elementarnih sredstava u kulturi stanovanja (krevet i štednjak na drva) već je i u anketiranim domaćinstvima sasvim prevlađujuća (krevet posjeduje 79,9%, a štednjak na drva 79,2% anketiranih domaćinstava).

Iz prikazanih se podataka vidi da su relativno najzastupljenija sredstva za zabavu (televizor i radio) i automobil.³⁾ Zastupljenost tih sredstava nije slučajna: njima se zapravo bitno ne mijenjaju uobičajene radne i svakodnevne aktivnosti romske populacije, već se samo osuvremenjavaju. Automobilom se obavljaju određeni poslovi (u zamjenu za konjsku zapregu), televizijski i radio programi reproduciraju u ove populacije njihove folklorne sadržaje. Dakako, putem ovih sredstava, to jest njihovom upotrebom, romsko se stanovništvo tehnički prilagođava danim uvjetima života, ali ostaje i dalje u socijalnom getu, na margini društva i tako reproducira svoje životne uvjete i svoj način života.

3) Zanimljivo je da je automobil zastupljeniji, mada neznatno od konja; dok automobil posjeduje 16,9%, dotle jednog ili više konja drži 14,7% anketiranih domaćinstava. Općenito je mali broj anketiranih domaćinstava koja imaju i poljoprivredno gospodarstvo (svega 7,8%), mada je većina anketiranih domaćinstava iz seoskih naselja. Zbog niske frekventnosti ovih domaćinstava i zanemarljive poljoprivredne proizvodnje u ovom je izvještaju izostavljena, iako je bila planirana, analiza poljoprivrednih gospodarstava anketiranih domaćinstava.

Stambeni standard (male kuće i kuće od lošeg materijala), loša opremljenost kuća instalacijama, relativno niska zastupljenost modernih sredstava za rad u domaćinstvu samo potkrepljuju ovaj zaključak.

3. prehrana

Važan dio životnog standarda stanovništva jest prehrana. Struktura u prehrani upućuje na njezinu kvalitetu. U našoj anketi nismo prikupljali informacije o potrošnji svih vrsta prehrambenih artikala; pažnju smo usmjerili na potrošnju samo onih osnovnih (kruha i tjestenine, povrća, voća, mesa i mlijeka).

Tablica 6

Prosječna godišnja potrošnja artikala za ishranu

Vrsta artikla	U kilogramima			
	Po domaćinstvu		Po članu domaćinstva	
	Romi	SR Hrvatska	Romi	SR Hrvatska
Kruh i tjestenina	901,9	456,0	164,0	142,5
Povrće	279,9	449,2	50,9	140,4
Voće	94,4	208,1	17,2	65,0
Meso	164,3	210,6	29,9	65,8
Mlijeko (lit.)	334,0	396,5	60,7	123,9

Izvor: Za romska domaćinstva: Anкета domaćinstava; za SR Hrvatsku: Anкета o prihodima, rashodima i potrošnji domaćinstava, **Statistički bilten 1303**, Beograd, 1982.

Uporedni podaci prikazani u tablici 6 pokazuju vrlo velike razlike u prehrani između romske i ostale populacije. Ove su razlike manje kada je u pitanju domaćinstvo kao jedinica promatranja, iako su i one vrlo značajne. S obzirom na to da prosječno anketirano romsko domaćinstvo ima znatno veći broj članova (5,5 prema 3,2), razlike prikazane po domaćinstvu znatno se povećavaju kada je jedinica promatranja član domaćinstva. Količinski je ukupna potrošnja po prosječnom članu anketiranih domaćinstava vrlo niska; u odnosu na prosječnog stanovnika SR Hrvatske potrošnja je za više od 50% manja. Zanimljivije su, međutim, razlike u strukturi prehrane; prosječan član anketiranog romskog domaćinstva troši više kruha i tjestenine od prosječnog stanovnika SR Hrvatske, dok je za sve druge artikle potrošnja znatno manja (najveće su razlike u potrošnji voća i povrća).

Kako ne raspoložemo podacima o promjenama u prehrani i njenom mjestu u strukturi ukupne potrošnje romske populacije, teško je pouzdano govoriti o tome koje su promjene u zadnjih nekoliko desetljeća nastale u prehrani i kakav je smjer i intenzitet tih promjena. Na temelju podataka o opremljenosti anketiranih domaćinstava može se tvrditi da su promjene u načinu pripremanja hrane evidentne (što je značajna promjena). Kada je riječ o mjestu prehrane u strukturi ukupne potrošnje, moglo bi se tek hipotetički tvrditi da i tu postoje neke promjene. Ova se tvrdnja zasniva na pretpostavci da jedna grupa stanovništva, ma koliko bila izolirana u društvu, ipak u osnovi slijedi, iako s različitim intenzitetom, promjene koje se dešavaju u njenoj i njoj dominantnoj okolini. U pravilu, izdaci se za prehranu relativno smanjuju, uz njihov apsolutni rast s povećanjem ukupno raspoloživih sredstava. Dakle, pretpostavlja se da se, bez obzira

na nizak ukupan životni standard anketiranih domaćinstava, povećavaju i njihova ukupna raspoloživa sredstva; prema tome, dolazi i do promjena u strukturi potrošnje i količini i u kvaliteti ishrane. Moglo bi se, dakle, pretpostaviti da je i u anketiranim domaćinstvima došlo do promjena u prehrani i u kvaliteti i u količini, bez obzira na to što je evidentirana potrošnja za prehranu količinski mala i po kvaliteti loša. Tako loša prehrana anketiranih domaćinstava rezultat je, isto kao i loš stambeni standard i opremljenost domaćinstva, ukupnog društveno-ekonomskog položaja anketirane romske populacije, a prije svega položaja u djelatnosti kao i niskog stupnja ekonomskog aktiviteta.

4. zaključno

Nizak životni standard anketiranih domaćinstava moguće je razumijeti samo unutar ukupnog načina života romske populacije; u pitanju je prije svega »negativno prilagođavanje«, tj. odsutnost značajnije aktivnosti za integraciju u društvo i za vlastitu emancipaciju ili pak odsutnost značajnijeg pomaka u društvenom položaju manje-više čitave jedne populacije, koja kao da je na temelju svog historijskog puta, došla do fatalističkog uvjerenja da joj je nemoguće prevladati svoj društveni položaj i način života: reprodukciju života na društvenoj margini.

Većinsko stanovništvo u pravilu samo pomaže da se taj položaj i ta uvjerenja i dalje održavaju. Samo radikalna i istovremeno strpljiva društvena akcija može izvršiti obrat ove dvostruke zakočenosti i ukloniti prepreke koje stoje na putu emancipacije romske populacije. Tek takvom akcijom moguće je očekivati i promjene u životnom standardu ove populacije koja još uvijek egzistira na margini društva.

Alija Hodžić:

The Standard of Living in Romany Households

Summary

In comparison with that of the population as a whole, the standard of living in Romany households is very low. The basic generator of their low standard of living is their marginal social position. This marginal position continues to be reproduced through a lack of social action (to change their position), but also through a lack of Romany self-action and their inability to overcome the given social framework. The integration of Romanies into the modern society and its division of labour and culture can be viewed as a process of passive adaptation, i.e. as an adoption of predetermined roles. Their emancipation is thus doubly hindered: externally (through marginalization by the general society) and internally (by the Romany population's reproduction of its traditional way of life).

Уровень жизни в цыганских домашних хозяйствах

Резюме

В сравнении с качеством жизни общего населения отмечается очень низкий уровень жизни среди цыганского населения. Маргинальное общественное положение цыган является основным генератором их весьма неудовлетворительного уровня жизни. Это маргинальное положение является в результате пассивного поведения общества к этой проблеме (с целью изменения такого положения) а также и в результате цыганского населения и его отсутствия самостоятельности неумения справиться с присущей социальной обстановкой. Вовлечение цыганского населения в рамки современной общественной жизни, его разделение труда и культуры, следует принять как процесс пассивного приспособления к существующей обстановке т. е. как принятие заранее определенной роли. Поэтому, эмансипацию цыганского населения замедляют два фактора: внешний (маргинализация со стороны глобального общества) и внутренний) воспроизведением образа жизни самого цыганского населения.